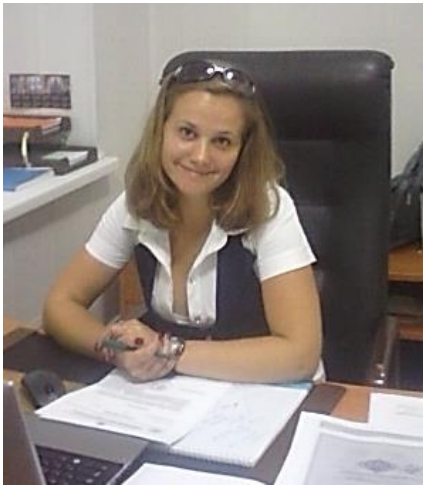

УДК: [001.891:061.2:63.(477.54)]:658.562:631.53.01(477)

БУРДАК
Аліна Анатоліївна,
аспірант Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН
burdak767@ukr.net
(м. Київ)

РОЛЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У РОЗВИТКУ КОНТРОЛЬНО-НАСІННЕВОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ (початок ХХ ст.)

У представленій статті методом історико-наукового аналізу розглянуто один з періодів розвитку вітчизняної контрольно-насіenneвої справи в Україні (перше десятиліття ХХ ст.). Її метою є розкриття ролі в цьому процесі Харківського товариства сільського господарства.

З'ясовано, що на початку ХХ ст. в Російській імперії особливо загострилася проблема якості посівного матеріалу. Ринок насіння був представлений товаром незрозумілого походження, здебільшого у вигляді сумішок різних сортів. Ситуація змінилася після участі в 1906 р. вітчизняних вчених-агрономів у Першому міжнародному конгресі з контролю насіння. На вирішення цієї проблеми свої зусилля спрямувало Харківське товариство сільського господарства, яке запровадило організацію насінневих ярмарків і виставок та розробило для перевірки представленого насіння мінімальні норми його господарської придатності: схожість, чистота, енергія проростання, натура, плівчастість, борошністість та ін. Нововведенням товариства стало впровадження сертифікатів якості товару і договорів між продавцем і покупцем, що регулювало відносини між ними і слугувало захистом прав останнього.

Ключові слова: *насіennictво, контрольно-насіenneва справа, насіння, сорт, сільськогосподарське товариство, ринок насіння, сертифікат якості.*

THE ROLE OF THE KHARKIV SOCIETY OF AGRICULTURE ON THE DEVELOPMENT OF THE CONTROL-SEED CASE IN UKRAINE (the beginning of the twentieth century)

In the presented article, the method of historical-scientific analysis considered one of the periods of development of domestic control and seed business in Ukraine (the first decade of XX century.). Its purpose is the disclosure of the role in this process of the Kharkiv Agricultural Society.

It was found out that at the beginning of the XX century. In the Russian Empire, the problem of the quality of sowing material was particularly aggravated. The seed market was represented by a product of unclear origin, mostly in the form of mixtures of different varieties. The situation changed after the participation in domestic scientists of agronomists in 1906 at the First International Congress on seed control. In order to solve this problem, the Kharkiv Society of Agriculture directed the organization of seed fairs and exhibitions and designed the minimum standards for its economic suitability for testing the presented seed: similarity, purity, germination energy, nature, filbertry, flouriness, etc. Innovation of the company was the availability of certificates of quality of goods and contracts between the seller and the buyer, which regulated the relationship between them and served to protect the rights of the latter.

Key words: *seed production, control-seminal business, seed, variety, agricultural society, seed market, quality certificate.*

РОЛЬ ХАРЬКОВСКОГО ОБЩЕСТВА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РАЗВИТИИ КОНТРОЛЬНО-СЕМЕННОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ (начало XX в.)

В представленной статье методом историко-научного анализа рассмотрен один из периодов развития отечественного контрольно-семенного дела в Украине (первое десятилетие XX в.). Ее целью является раскрытие роли в этом процессе Харьковского общества сельского хозяйства.

Установлено, что в начале XX в. в Российской империи особенно обострилась проблема качества посевного материала. Рынок семян был представлен товаром непонятного происхождения, преимущественно в виде смесей различных сортов. Ситуация изменилась после участия в 1906 г. отечественных ученых-агрономов в Первом международном конгрессе по контролю семян. На решение этой проблемы свои усилия направило Харьковское общество сельского хозяйства, которое ввело организацию семенных ярмарков и выставок и разработало для проверки представленных семян минимальные нормы его хозяйственной годности: схожесть, чистота, энергия прорастания, натура, пленочность, мучнистость и др. Нововведением общества стало наличие сертификатов качества товара и договоров между продавцом и покупателем, которые регулировали отношения между ними и служили защитой прав последнего.

Ключевые слова: *семеноводство, контрольно-семенное дело, семена, сорт, сельскохозяйственное общество, рынок семян, сертификат качества.*

Сільськогосподарські товариства в історії вітчизняного галузевого дослідництва відіграли чи не найважливішу роль. Їхня поява у ХІХ ст. на території України вказувала на усвідомлення населенням (здебільшого великих землевласників) потреби розробки і впровадження нових підходів ведення сільського господарства. Це насамперед було пов'язано із розвитком науки і налагодженням міжнародних економічних відносин із країнами Європи та США. Діяльність фахових товариств полягала в: популяризації знань із природничо-біологічних дисциплін, нових досягнень у землеробстві, тваринництві шляхом створення спеціальних друкованих органів (журналів, тематичних видань, брошур); вдосконаленні й організації науково-дослідних робіт; створенні сільськогосподарських станцій; проведенні тематичних виставок, ярмарків, з'їздів; збуті та закупівлі сільськогосподарської продукції та ін. Проте найважливішим досягненням товариств стало об'єднання провідних спеціалістів і вчених країни, що вказувало на науковий підхід у вирішенні поставлених завдань.

Розвиток вітчизняної контрольно-насіневої справи також відбувався за участю сільськогосподарських товариств. Особливе місце слід виділити створеному у 1869 р. Харківському товариству сільського господарства, при якому згодом було організовано Харківську контрольно-насіневу станцію. Попри діяльність станції товариство продовжувало впроваджувати різні заходи з метою інформування місцевого населення щодо правильної організації ведення сільського господарства і зокрема значення якості посівного насіння для отримання високого урожаю. Серед таких масових популяризаторських заходів слід виокремити ярмарки і виставки насіння.

Дане питання у науковій літературі практично зовсім не відображено. Окремі статті присвячено розкриттю наукових здобутків відомих на той час вчених – членів товариства, ролі сільськогосподарських товариств у розвитку галузевого дослідництва, участі товариства у створенні спеціалізованих установ

(дослідних полів, станцій) тощо. Враховуючи зацікавленість сучасних істориків і науковців у дослідженні досвіду організації аграрного сектору країни в умовах приватної власності на землю (до 1917 р.), актуальності набувають історичні розвідки з розвитку науки і різних галузей виробництва, від яких залежить економічна стабільність держави. Беззаперечним фактом є те, що галузь насінництва в забезпеченні продовольчої безпеки країни відіграє неабияку роль, адже наявність у суб'єктів господарської діяльності сортового насіння прогнозує отримання високих врожаїв сільськогосподарських культур. Тому знання історії організації насінневого контролю, однієї з ланок системи сортового насінництва, мають велике значення для розроблення стандартів на всі види виробленої продукції в умовах євроінтеграційних процесів України.

Мета даної статті полягає у розкритті періоду зародження контрольно-насінневої справи на українських землях (перше десятиріччя ХХ ст.) і ролі в цьому процесі Харківського товариства сільського господарства.

Після участі вітчизняних вчених-аграріїв у Першому міжнародному конгресі з контролю насіння (1906 р., м. Гамбург) в Російській імперії значно більше уваги почали приділяти ринку насіння і зокрема його якості. Цього ж року, у грудні, Харківське товариство сільського господарства організувало спеціальну виставку насіння з метою зближення його виробників із споживачами, сприяння покращання і розширення місцевих насінневих господарств, з'ясування умов місцевої насінневої торгівлі, перевірки якості посівного матеріалу шляхом проведення експертизи представлених сортів. Всього на виставці було заявлено 191 експонат. Здебільшого насіння представляли місцеві землевласники, сільськогосподарські товариства і земства. Крім того, було представлено насіння місцевих селян Харківської губернії із восьми повітів: Зміївського, Харківського, Лебединського, Купянського, Старобільського, Богодухівського, Волчанського, Ізюмського. Учасі не брали Валківський, Сумський та Ахтирський повіти. Всі виставкові експонати попередньо досліджувалися на контрольно-насінневій станції за такими категоріями: схожість, чистота (господарська придатність), характер

засміченості, ботанічний аналіз (кількість і якість домішок), енергія схожості маси 1000 насінин, об'ємна маса (натура), плівчастість (у вівса), борошністість насіння. За цими показниками було розроблено шкалу оцінювання насіння, тобто коефіцієнт важливості (п'ятибальна система). За сумарною оцінкою балів можна було сформулювати певний висновок про представлені зразки [1].

Не дивлячись на проведені заходи стосовно покращання ринкового насіння, залишалася актуальною проблема необізнаності селян в необхідності здійснення досліджень, а також відсутність єдиної, узгодженої всіма контрольними станціями методики їх проведення. Більшість покупців насіння були недостатньо обізнаними не тільки про його якість, але й про сам сортимент культур, які їм необхідно висівати. Тому здебільшого купували дешевий товар, добре розрекламований, або ж порекомендований знайомими. На сорт, чистосортність, район походження, схожість ніхто не звертав уваги, тому на ринку було представлено товар сумнівної якості [2].

Враховуючи такі обставини, Харківське товариство сільського господарства вирішило продовжити організацію подібних виставок і у наступні роки. У 1909 р. відбулася третя насіннева виставка. Відмінністю від попередніх стало удосконалення методів експертизи експонатів, не дивлячись на відсутність інструкції з цього питання. На базі наявних на контрольній насінневій станції даних вітчизняних і закордонних насінневих станцій, а також практичних рекомендацій сільських господарів були розроблені мінімальні норми господарської придатності насіння. Відповідно до них все насіння за даною назвою з господарською придатністю нижче норми-мінімуму повністю вилучалося із конкурсу, чим полегшувалася робота експертної комісії і виключалася можливість нагородження насіння низької якості. Іншими словами, комісія брала до уваги досягнуту високу якість насіння даного сорту, а не рівень якості насіння, яке випадково потрапило на виставку [3].

Не дивлячись на помітну зацікавленість до проблеми якості посівного матеріалу, станом на 1910 р. вітчизняне насінництво практично не розвивалося. Не вдалося вирішити питання про постачання населенню відселектованого

насіння, особливо кормових культур. Насіннєві виставки, на яких були представлені кращі зразки посівного матеріалу не зобов'язували його виробників заготовляти насіння для продажі. Звичайно, якщо в господарстві виявлявся надлишок продукції, то його могли реалізувати, проте це не була затребувана кількість по всьому регіоні. Для вирішення цієї проблеми також діяли спеціальні склади насіння, які співпрацювали із контрольно-насінневою станцією. Не дивлячись на функціонування цих складів і виставок, все ж траплялися випадки надсилання замовнику неякісного посівного насіння. Тут давалася в знаки неорганізованість і роз'єднаність виробників, контрольно-насінневих станцій і сільського населення.

Виникнення і загострення цього питання, за словами директора Харківської контрольної станції М.С. Барабошкіна, насамперед було наслідком недостатньо продуманих завдань станцій контролю, які полягали у визначенні якості надісланих зразків насіння без з'ясування місця їхнього походження і шляху потрапляння на ринок чи безпосередньо до господаря. Через відсутність узгодженої програми діяльності виставок, складів і контрольних станцій стосовно забезпечення селян якісним сортовим насінням, наприкінці посівної кампанії спостерігалася його нестача. Особливо це стосувалося кормових буряків, вики та ін. Саме тому виникла необхідність створення керівного органу, який би регулював цей процес. На думку А. Бабича (автора статті про проблеми насінництва на початку ХХ ст.), таким органом могли виступати Агрономічні бюро земств або сільськогосподарські товариства. Вони мали б знати площу, зайняту у своєму районі посівним насінням, необхідну місцевому населенню кількість насіння для сівби, а також попит на світовому ринку [4].

За налагодження і реорганізацію контрольно-насінневої справи виступило Харківське товариство сільського господарства. Ним спільно із контрольно-насінневою станцією, на базі досвіду країн Західної Європи і Прибалтики, розроблено спеціальні настанови стосовно ринку і сівби насіння [5]. Їхній зміст полягав у наступному: 1) купуючи необхідний посівний матеріал, вибір і замовлення необхідно робити якомога раніше від сівби, щоб залишався час для

його дослідження і оцінки; 2) купувати насіння таких культур як конюшина, люцерна, кормові трави, буряки тощо, необхідно у насінневих фірм, які перебувають під контролем відомої насінневої контрольної станції і гарантують своїм клієнтам якість товару та відшкодовують збитки якщо насіння не відповідає вказаним у сертифікаті нормам. Уклавши зі станцією спеціальний договір, вони тим самим погоджувалися із єдиними правилами і нормами купівлі-продажу. Контрольними фірмами за бажанням покупців, для всього насіння, що продається, мала б надаватися гарантія у достовірності й районі походження сортів, відсутності фальсифікації, визначеної схожості і чистоти (у відсотках) насіння. За відсутності гарантійного свідоцтва необхідно укладати договір з контрольною станцією на перевірку товару; 3) покупцям, які придбали не менше 20 фунтів (1 фунт = 453,6 г) насіння польових або 1 фунту городніх культур у насінневій контролюючій фірмі, надавати право на безкоштовне, або за меншими тарифами, дослідження купленого товару; 4) покупцям при невідповідності даних і гарантій, отриманих від продавця, з результатами перевірки на станції, надавати відповідну винагороду: а) якщо куплений товар виявиться не оригінальним, сфальшованим, або не того походження, яке вказано у сертифікаті, то такий товар приймати насінневою фірмою назад з поверненням вартості і відшкодуванням коштів за пересилку товару; б) якщо невідповідність між гарантованою якістю і отриманими результатами із контрольної станції перевищує допустиму різницю 5 %, то покупець має право на відшкодування різниці відсотків; 5) якщо насіннева фірма не надає сертифікату якості товару, то покупець має право вимагати від продавця середнього зразка з можливістю його дослідження на контрольній станції; 6) при сівбі посівного насіння навіть власного виробництва завжди необхідно визначати його господарську цінність, тобто дізнатися скільки в насінневому матеріалі міститься чистих нормальних із 100% схожістю насінин, щоб мати змогу обчислити необхідну кількість насіння на задану площу ділянки; 7) з'ясувати достоїнства насіння. Середніми і найменшими нормами чистоти і схожості, а також виведеної з них господарської цінності, вважати загальноприйняті числа (виражені у відсотках), отримані від

багаточисленних досліджень ринкового насіння місцевими і закордонними насінневими контрольними станціями.

Слід відмітити, що у цей час багато громадських закладів прагнули організувати при власних невеликих насінневих складах насінневі станції для дослідження насіння, що йшло на ринок. Такий підхід виявився невиправданим, так як ці станції не відповідали поставленим завданням і їхнє утримання обходилося значно дорожче від пересилання зразків у найближчу спеціалізовану, з належним устаткуванням контрольну-насінневу станцію. Особливо на це звертали увагу члени Харківського товариства сільського господарства. Проте, враховуючи ситуацію, що склалася, М.С. Барабошкін опублікував перелік посібників, якими необхідно користуватися при здійсненні досліджень, а також пристроїв для визначення чистоти і засміченості насінневого матеріалу. Зокрема на початку ХХ ст. контрольну-насінневу станцію у своєму розпорядженні мали б мати: А) *прибори для визначення чистоти і засміченості* – 1) для зважування середніх лабораторних проб – ваги і важки. Значно зручніше користуватися двома вагами, одні з яких на колонці для грубих, інші технічно-хімічні для невеликих навішувань; 2) набір сит для розподілу зернових на крупність і відсіювання сміття; 3) набір ботанічних сит для іншого насіння з великими отворами для відокремлення сміття і визначення березки; 4) лупа у роговій оправі на підставці Вейнцирля з 2 і 5 збільшенням; 5) лист картону, або дзеркало для розбору на ньому насіння; 6) колекція насіння бур'янів для ботанічного їх визначення; 7 і 8) шпатель і пінцет для аналізу насіння; 9) набори стаканів для проаналізованих проб; Б) *прибори для пророщування насіння* – термостати (необхідно, щоб пристрої відповідали усім вимогам стосовно збереження вологості, температури, надходження повітря тощо), два пінцети, декілька зондів; В) *прибори для лабораторного аналізу проби із великих і середніх зразків* – квадрат і ящик з однією стороною, що виймається, для маленьких зразків – ложка [6].

Окремо членами сільськогосподарського товариства було розроблено правила для контролю насіння Харківської насінневої контрольної станції. Вони

давали роз'яснення поетапній перевірці насіння з вимогами щодо її проведення. Перше правило стосувалося взяття середнього зразка насіннєвого товару, присланого на станцію для дослідження. Зокрема, насіння брали у присутності свідків рукою або спеціальними установками із різних шарів засіки, вагону чи місця мішка. За наявності до 10 таких мішків пробу брали із кожного мішка окремо, до 25 мішків – із кожного другого, до 60 – із четвертого, до 100 – із шостого. Коли мішків було досить багато – проби брали одну на кожні 200 мішків. Якщо взяття зразка відбувалося на складі, то правильність його проведення засвідчувалася печаткою продавця. Якщо взяття зразку відбувалося за відсутності продавця, то необхідно було запросити двох незацікавлених, проте таких, що заслуговують довіру, свідків. Взяті із різних місць кількості насіння ретельно перемішували і розділяли на 3–4 рівні частини. Зразки пломбували за присутності офіційних представників. Два з них надсилали на контрольну станцію, інші залишалися у покупця. Друге правило передбачало надсилання середніх зразків на станцію у надійних і міцних ємностях (мішках, ящиках, подвійних коробках тощо). Зразки насіння, в яких необхідно було визначити вміст води (наприклад буряки) завжди пересилалися на станцію у герметично закритих посудинах, непроникних для повітря і води. Третє правило вказувало на мінімальну масу середнього зразка, що надсилався на перевірку: $\frac{1}{2}$ чайного стакану або повна пригорща (не жменя) однієї руки (50 г) для всього дрібного насіння – конюшини білої і шведської, тимофіївки, тонконогу, маку, тютюну та ін.; 1 чайний стакан або 2–3 повні пригорщі однієї руки (100 г) для легкого (рихлого) або крупного насіння – запашний колосок, лисохвіст, конюшина червона, люцерна, гречка, коноплі, просо, могар, гірчиця, салат, цибуля та ін.; $1\frac{1}{2}$ чайного стакану або 3–4 повних пригорщі однієї руки (250 г) для всього іншого крупнішого насіння – жито, овес, кукурудза, вика, буряки, соняшник, огірки та ін. Для визначення повитиці у конюшині, люцерні, льоні і тимофіївці бажано вказану кількість подвоїти. З метою визначення схожості насіння, навпаки, вказану кількість можна зменшити до 800–1000 шт., взятих підряд без вибірки насінин. Четверте правило стосувалося зберігання зразків і передбачало

збереження надісланого насіння на станції упродовж 4 місяців. Зразки цінного насіння, за бажанням фірм, можна повертати власнику. П'яте правило вказувало на тривалість випробування. У ньому йшлося, що всі досліди станції, крім визначення схожості насіння, необхідно провести протягом одного – двох днів. Встановлення схожості вимагало довших термінів: 10 днів для хлібів, проса, кукурудзи, бобів, гороху, сочевиці, сої, соняшнику, шпинату, цикорію, щавлю, маку та ін.; 14 днів – для буряків, моркви, конопель, еспарцету, райграсу, пирію, сорго, петрушки, цибулі, помідорів, дині, кавуна, огірків та ін.; 21 день – для трав, кмину, шовковиці, спаржі; 24 дні – для насіння плодових дерев; 28 днів – для клену, анісу, берези, дубу, бука і хвойних. Шосте правило вказувало на час повідомлення результатів. Зокрема йшлося про те, що результати станцією повідомляються зразу ж після закінчення випробування. При визначенні схожості головні результати (енергія проростання) за бажанням можна повідомляти через половину вказаного для визначення схожості часу. Сьоме правило стосувалося показників, які досліджувала станція. Зокрема: – «схожість у %» – вказувалася в атестат кількість пророслого насіння у % із 400 шт. насінин, пророслих у зазначений час у спеціальному наклеєному папері, при визначеній температурі, в термостатах. На пророщування зазвичай брали дві проби із зазначенням даних у сертифікаті якості. Для насіння бобових (конюшини, вики) схожим вважали крім фактично пророслого, і набубнявіле і 1/3 частини всього ненабубнявілого насіння; – «енергія проростання у %» – кількість пророслого насіння (схожість насіння) у визначену кількість днів з моменту закладання їх на проростання; – «чистота і забур'яненість насіння у %» – відзначалася кількість нормальних справжніх насінин у насінневому матеріалі, що слугувало показником його чистоти і кількість сміття, що складала засміченість. До сміття відносилися дрібні домішки неживої природи (грудки землі, камінці тощо), перебите, проросле, хворе насіння і насіння бур'янів; – «господарська придатність у %» – показник, який виводили із двох попередніх – схожості (А) й чистоти (Б). Він становив процентне відношення (АБ/100) чистого і схожого насіння до всього товару; – «об'ємна (натура) вага» – визначена за пуркою

Шоппера багатократним зважуванням маса чверті насіння у пудах і фунтах; – «абсолютна вага» – маса 1000 насінин у грамах і якість сортування насіння за масою і розміром; – «насіння *a* і *b* у %» – кількість великого і середнього насіння у товарі; – «вологість у %» – вміст гігроскопічної води (до первинної ваги) у насінинах; – «плівчастість у %» – вага плівок (товсто-тонкошкірність) відносно ваги самого насіння з плівками; – «кормова придатність вівса у %» – кількість чистого голого насіння вівса і придатних на корм домішок у кормовому вівсі; – «борошністість у %» – кількість, визначена за розрізом на фаритонетрі, борошністих, склоподібних і перехідних насінин. У восьмому правилі було розроблено преїскурант цін на надання послуг з дослідження насіння. Найдорожчим виявилось повне дослідження пивоварного ячменю і клубочків цукрових буряків [7]. Товариством також було розроблено зразки спеціальних договорів між контрольно-насінневою станцією і замовником, між продавцем і покупцем.

Таким чином, у першому десятиріччі ХХ ст. Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості брало активну участь у розвитку вітчизняного насінництва. При ньому не тільки діяла Харківська контрольно-насіннева станція, а й розроблялися методологічні підходи проведення дослідження якості ринкового посівного насіння. Одним із важливих досягнень в цьому напрямі стало впровадження спеціальних насінневих виставок, для яких обов'язковою умовою була наявність у продавців відповідного сертифікату якості представленого товару. Ще одним нововведенням товариства стало укладання договорів між продавцем і покупцем, що регулювало між ними відносини і слугувало захистом прав останнього.

Список використаних джерел та літератури

1. Н. Б. Семенная выставка Харьковского общества сельского хозяйства. *Южно-Русская сельско-хозяйственная газета*. 1907. № 6. Год. 9. С. 8–9.
2. Дибольд Г. К характеристике семеноторговли и мер ее упорядочения. (Начало). *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1910. № 4–5. С. 8–9.
3. Барабошкин Н. Из итогов третьей семенной выставки в Харькове. *Южно-русская сельско-хозяйственная газета*. 1909. № 23. Год 11. С. 10–11.

4. Бабич А. Злободневные вопросы семенного дела. *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1910. № 4–5. С. 5–8.
5. Барабошкин Н. К предстоящему семенному сезону. *Южно-русская сельско-хозяйственная газета*. 1910. № 36–37. Год 12. С. 10–11.
6. Барабошкин Н. С. К организации семенных контрольных станций. *Южно-русская сельско-хозяйственная газета*. 1910. № 34. Год 12. С. 9–11.
7. Барабошкин Н. С. Роль контрольных станций в деле снабжения населения доброкачественным посевным материалом. *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1910. № 4–5. С. 9–10.

References

1. N. B. (1907). *Semennaya vystavka Har'kovskogo obshchestva sel'skogo hozyajstva* [N. B. Seed exhibition of the Kharkiv Society of Agriculture]. *Yuzhno-Russkaya sel'sko-hozyajstvennaya gazeta*. [Southern Russian Agricultural Newspaper]. 6, 9. 8–9. [in Russian].
2. Dibold, G. (1910). *K charakteristike semenotorgovli i mer ee uporyadocheniya. (Nachalo)*. [On the characterization of the seed trade and measures of its ordering. (Start)]. *Yuzhno-Russkaya sel'sko-hozyajstvennaya gazeta*. [South-Russian Agricultural Newspaper]. 4–5. 8–9. [in Russian].
3. Baraboshkin, N. (1909). *Iz itogov tret'ej semennoj vystavki v Har'kove*. [From the results of the third seed exhibition in Kharkov]. *Yuzhno-Russkaya sel'sko-hozyajstvennaya gazeta*. [South-Russian Agricultural Newspaper]. 23, 11. 10–11. [in Russian].
4. Babich, A. (1910). *Zlobodnevnye voprosy semennogo dela*. [Topical issues of the seed business]. *Yuzhno-Russkaya sel'sko-hozyajstvennaya gazeta*. [South-Russian Agricultural Newspaper]. 4–5. 5–8. [in Russian].
5. Baraboshkin, N. (1910). *K predstoyashchemu semennomu sezonu*. [To the upcoming seed season]. *Yuzhno-Russkaya sel'sko-hozyajstvennaya gazeta*. [South-Russian Agricultural Newspaper]. 36–37. 12, 10–11. [in Russian].
6. Baraboshkin, N. S. (1910). *K organizacii semennykh kontrol'nykh stancij*. [To the organization of seed control stations]. *Yuzhno-Russkaya sel'sko-hozyajstvennaya gazeta*. [South-Russian Agricultural Newspaper]. 34, 12. 9–11. [in Russian].
7. Baraboshkin, N. S. (1910). *Rol' kontrol'nykh stancij v dele snabzheniya naseleniya dobrokachestvennym posevnyim materialom*. [The role of control stations in supplying the population with benign seed]. *Yuzhno-Russkaya sel'sko-hozyajstvennaya gazeta*. [South-Russian Agricultural Newspaper]. 4–5. 9–10. [in Russian].

Рецензент:

Щебетюк Н.Б., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 13.09.2018 р.